

Over depolitisering, zelfgenoegzaamheid en filosofen die slimmer zijn dan sociologen

Het huis van de vrijheid. Een politieke filosofie voor vandaag
Rutger Claassen, Ambo|Anthos, Amsterdam 2011

Makke schapen. Over volgzame burgers en vluchtige politiek
Paul Kalma, Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 2012

De nieuwe democratie. Naar andere vormen van politiek
Willem Schinkel, De Bezige Bij, Amsterdam 2012

MARIN TERPSTRA

Het zal niemand ontgaan zijn dat de toon die de met het nieuwe kabinet verbonden politieke leiders aanslaan hemelsbreed verschilt van die welke de woordvoerders van de vorige regerings- en gedoogpartijen lieten horen. Er spreekt inmiddels een andere geest. De oude geest — of moet ik zeggen: demon? — van uit-

Over de auteur Marin Terpstra is universitair docent bij het Centrum voor Ethiek van de Radboud Universiteit Nijmegen

sluiting lijkt verdwenen. Geen triomfalistische kreten over de mogelijkheid echt rechts te regeren, geen vernedering van bevolkingsgroepen en geen minachting voor een belangrijk deel van de Nederlandse kiezers onder de noemer van de verwerpelijke, goddeloze 'linkse kerk'.

De regeringspartijen erkennen daarentegen nuchter en zonder wrok dat het Nederlandse volk op talloze onderwerpen verdeeld is. Zij proberen aan deze verdeeldheid zo veel mogelijk recht te doen, in plaats van te kiezen voor

het doorzetten van de eigen zin ten koste van andere partijen. Het gaat hier om een wezenlijk onderscheid in de houding die de politieke leiders van vvd en PvdA innemen tot de kern van de democratische legitimiteit.

De magere, louter procedurele uitleg dat een meerderheid regeert en de minderheid als oppositie buitenspel staat (die doen even niet mee) wordt hier verlaten voor een inclusieve, meer substantiële uitleg. De verschillen bestaan. De vraag is: hoe kunnen we hier een beleid ontwikkelen dat niet verlamdend werkt, maar de verschillen zo veel mogelijk tot gelding brengt zonder dat één partij tekortgedaan wordt. Dat deze geest ook in de praktijk moet worden omgezet, is duidelijk. Nu al is gebleken dat het een waagstuk is, aangezien dezelfde geest ook moet gelden voor de verhouding tot de oppositiepartijen. Wordt hun ook iets gegund, worden ook bruggen naar hen geslagen?

We moeten niet laatdunkend spreken over de stap die hier is gezet, ook al is duidelijk dat goede bedoelingen niet voldoende zijn. De politieke toestand waarin Nederland terecht was gekomen is afgelopen tien jaar, vervulde menigeen terecht met zorg. Veel kiezers hebben niet voor niets een wending gemaakt naar politieke partijen met een lange ervaring in het regeren van het land, en hebben partijen van grote woorden maar minder politieke wijsheid een bescheidener plaats toegewezen. We moeten echter niet menen dat deze keuze voor bestendigheid in de politiek zelf op een stevige bodem berust. De peilingen laten nu al zien dat veel burgers nog steeds niet in staat zijn hun eigen keuze serieus te nemen. Deze labiliteit van de kiezer die voortdurend van partij verandert, elke keer als hij of zij het met iets bepaalds niet eens is, blijkt nog steeds te bestaan.

Ook hier is werk aan de winkel voor de regering, die de Nederlandse burgers duidelijk zal moeten maken dat er een verschil bestaat tussen publieke en private belangen. Die verantwoordelijkheid ligt ook bij de woordvoerders van oppositiepartijen: gaan zij voort de indruk bij de burger te wekken dat het er in de politiek alleen

om gaat de eigen voorkeuren en persoonlijke belangen verwerkelijkt te zien, in plaats van als volksvertegenwoordigers (vertegenwoordiging van het volk *als geheel*) woorden en beleid te vinden voor de publieke zaak?

Kortom, de ondergrond van de democratie in Nederland lijkt niet fundamenteel gewijzigd. Het is daarom zinvol een blik te werpen op enkele publicaties over de staat van de democratie in Nederland die verschenen vlak vóór de verrassende wending die de laatste verkiezingen hebben laten zien.

Volgzame burgers

De drie boeken die ik zal voorstellen zijn alle betrokken op een herstel van het Nederlandse politieke bestel. Paul Kalma richt in zijn boek *Makke schapen* onze aandacht naar een andere kant van de geest die in de politiek heerste — en waarvan we zeker kunnen zien dat die nog steeds bestaat. Het gaat om een opvatting van politiek die het economische systeem ('de markt') een soevereiniteit verleent die de politiek vervolgens tot dienstbaarheid en volgzaamheid dwingt. Politiek moet in die visie voorwaarden scheppen voor welvaarts-groei, en indien mogelijk de kwalijke gevolgen van het systeem voor burgers verzachten. Deze politiek aanvaardt dan dat het volk in zijn politieke vorm van parlement en regering niet langer de eerste viool speelt en daarmee aan soevereiniteit heeft verloren.

Willen wij, zo vraagt Kalma, als 'volgzame burgers' dit machtsverlies aanvaarden en dus genoeg nemen met een politiek bestel dat machteloos staat tegenover de alles beheersende macht van de markt, die bovendien duidelijk destructieve trekken begint te vertonen? Leggen we ons als makke schapen neer bij een 'vluchtige politiek'? Kalma meent uiteraard dat het tijd wordt deze vragen uitdrukkelijk met Neen! te beantwoorden en de politiek te heroveren.

Het boek schetst in alle bekende kleuren de excessen van vooral de financiële markt die ons sedert 2008 in een ijzeren wurggreep houden.

De politieke agenda wordt geheel en al bepaald door maatregelen die het faillissement van banken en Europese staten moeten voorkomen. De oude Volkssoeverein lijkt ziek, en wij zijn in de weer om haar gezondheid te herstellen, want zonder Haar sterven wij. Een volk dat zelf de baas wil zijn, aldus het antwoord van Kalma, heeft toch het recht in opstand te komen en de macht weer naar zichzelf toe te trekken? Als overtuigd sociaal-democraat (beter hervorming dan revolutie) is de auteur wel zo netjes om het politieke antwoord te vertalen in programma-punten voor de PvdA. Ook bij de huidige coalitie blijft deze les van Kalma overeind: verbroedering is mooi, maar als deze de grenzen aan de zelfbeschikking van de burgers in stand houdt, of zelfs verscherpt, zijn we nog verder van huis.

Depolitisering

Eenzelfde twijfel bij de Nederlandse consensus komt naar voren in het boek van Willem Schinkel, dat in naam van een ‘nieuwe democratie’ op zoek is ‘naar andere vormen van politiek’. Hij zal niet verheugd zijn over het nieuwe kabinet, maar daarin alleen een bevestiging zien van zijn stelling dat (na God) nu ook de politiek uit Nederland is verdwenen. Zijn boek bestaat uit twee delen. Hij begint met een uitvoerige diagnose van het politieke klimaat van de afgelopen tien jaar, en vervolgt met de verkenning van politieke alternatieven. We zijn volgens hem in Nederland, ja in Europa of zelfs het Westen, helemaal vastgeroest. Erger nog, we koesteren onze levenswijze als een groot goed dat absoluut niet verloren mag gaan. Schinkel noemt dat Museum Nederland. De museale houding is ingegeven door de vrees dat ‘onze’ levenswijze en welvaart bedreigd worden. Dit koesteren van wat we hebben, leidt tot een soort verlamming.

Ook Schinkels diagnose is die van een verregaande *depolitisering*, die maakt dat de bestaande politiek volledig vast is komen te zitten in gegeven randvoorwaarden en nog slechts kan optreden als *probleemmanagement*. En dat is iets

anders dan de politiek die juist draait om het nemen van beslissingen. Beslissingen vooronderstellen alternatieven waarover gestreden kan worden en waaruit gekozen moet worden. Het probleemmanagement daarentegen lijkt uitsluitend te gaan over de vraag hoe we alle Nederlanders in het geweer kunnen brengen om ons land economisch te laten groeien. Het doel staat vast, het gesteggel gaat alleen nog over de meest effectieve middelen. En al het politiek gekrakeel dan en de sfeer van polarisering de afgelopen tien jaar? Dat is volgens hem een grote afleidingsmanoeuvre geweest die aan het oog onttrok dat de politiek ten onder ging in het beheer van Museum Nederland.

Het bestel moet daarom veranderd worden, zodat er weer ruimte komt voor politieke strijd over belangrijke onderwerpen als diversiteit in culturen, duurzaamheid, welvaart en welzijn. De schrijver wil er een groot *Neen*, of beter een opening naar Alternatieven tegenover zetten. In dezelfde geest overigens als zijn tegenstander, het behoudzuchtige nationalisme dat volgens hem alle partijen doordrenkt, meent hij dat het een tijd van beslissingen is — een crisis, een kairos. Deze termen verwijzen naar een toestand die als problematisch wordt ervaren en dus om analyse en oordeel vraagt, terwijl tegelijk het tijdstip daar lijkt om een koerswending te maken.

Dat zijn grote woorden, maar de revolutionaire daad bij Schinkel valt alleszins mee. Een kleine wijziging volstaat: de omvorming van de Raad van State tot een vierde macht — naast de wetgevende, uitvoerende en rechtssprekende macht is een probleeminiërende macht nodig. Dit nieuwe publieke orgaan moet de Nederlandse burgers en de volksvertegenwoordiging werkelijke alternatieven voorleggen waarover zij dan kunnen spreken en besluiten. Kortom, Schinkel zal het gebaar van verzoening met argwaan bekijken en daarachter een voortzetting van het oude probleemmanagement in nieuwe gedaante vermoeden. Het ‘gemak’ waarmee compromissen worden gesloten wijst niet echt op een groot besef van urgentie.

Vrijheidslievende politiek

Rutger Claassen houdt in zijn *Het huis van de vrijheid* een volstrekt ander soort betoog. Hij is dan ook geen partijtjiger of maatschappijkritisch socioloog, maar een op redelijkheid gerichte politiek filosoof met oog voor de argumentaties in Nederlandse politieke debatten. Zijn 'politieke filosofie voor vandaag', zoals de ondertitel van zijn boek luidt, verwijst ook naar een diep gewortelde consensus in Nederland. We koesteren met z'n allen de verworven individuele vrijheid: politiek draait om de vraag hoe deze het best vorm kan worden gegeven. Het Nederlandse volk werkt dus aan een gemeenschappelijk project dat open genoeg is om de belangrijke uitdagingen van de wereld van nu te kunnen beantwoorden.

Bij Claassen geen geklaag over de politieke cultuur in Nederland. Toch is er een verband tussen dit boek en de andere twee publicaties. Claassen geeft een duidelijk publieke of politieke invulling aan het liberalisme en zet zich daarmee impliciet af tegen de ook door Kalma en Schinkel verfoeide depolitisering, die uiteraard mede op het conto van het economische en mediale liberalisme kan worden geschreven. Vrijheid betekent hier niets anders dan de vrijheid van het individu zelf een levensstijl te kiezen, als hij of zij bereid is zelf voor de kosten op te draaien. Uiteraard ondermijnt dit liberalisme de waardering voor publieke zaken en voor gezamenlijke besluitvorming, aangezien beide de individuele vrijheid beperken. Ook bij Claassen staat de politiek centraal. Hij ziet echter geen crisis en laat zien dat een publiek liberalisme in staat is alle alternatieven te weerspiegelen. Ik begin daarom met een korte weergave van zijn gedachtegang, om dan terug te komen op de crisis van het democratische politieke bestel.

82

Het huis van de vrijheid kent vele kamers

Kalma en Schinkel menen dat er iets fundamenteel fout is met de Nederlandse democratie: wij zijn alleen met onszelf bezig, koesteren de we-

reld die we hebben alsof Nederland slechts een museum is dat goed onderhoud vereist maar verder niets aan zijn collectie hoeft te wijzigen, en we gedragen ons als makke schapen die een vluchtige politiek voor zoete koek slikken. Hun diagnose ligt welbeschouwd in het verlengde van Tocqueville's vrees voor het gevaar van een democratische samenleving: burgers die zich terugtrekken op hun eigen zaken en de politiek overlaten aan 'probleemmanagers' die zorgen voor een veilig en welvarend bestaan — die vervolgens (zo weten we dan inmiddels nu) hun hart hebben verpand aan de vrije markt.

Claassen heeft meer vertrouwen in en een grotere waardering voor de ideële grondslagen van de Nederlandse democratie, en dus voor de betrokkenheid van burgers op de publieke zaak. Die democratie heeft, gezien de discussies die worden gevoerd, oog voor de wereld — zij het juist vanuit een eigen gedeelde overtuiging: vrijheid. Deze overtuiging laat weliswaar stevige meningsverschillen toe, maar binnen een kader dat niemand werkelijk in het geding brengt. Een schets van dat kader kan overigens antwoord geven op de vraag of Schinkel en Kalma werkelijk zo 'revolutionair' zijn als ze doen voorkomen. Maar daarover straks meer.

Claassen presenteert zijn 'huis van de vrijheid' als een hypothetische constructie, maar zijn boek laat zich goed lezen als een dwarsdoorsnede van de politieke discussies die we in Nederland voeren, toegelicht en scherper gesteld op grond van het analytische begrippenkader van de politieke filosofie. Claassen begint steeds met voorbeelden — het rookverbod, subsidiëring van kunst, de financiële crisis, het bestaan van 'de Nederlander', de ecologische gevolgen van onze productiewijze — en toetst deze vervolgens aan de leidende maatstaven die ook in de grondwet zijn vastgelegd. Het blijkt al snel dat *vrijheid* niet het enige beginsel kan zijn, of in ieder geval dat dit moet worden aangekleed met andere beginselen.

Zoals gezegd verdedigt Claassen niet het soort liberalisme dat een samenleving met maximale individuele vrijheid en minimale pu-

blieke voorzieningen voorstaat. Zijn uitgangspunt is dat vrijheid het beginsel moet vormen van de inrichting van het *publieke* domein en derhalve beginsel is van overheidsbeleid. Hij verdedigt een *politiek* liberalisme. Hij beschrijft een democratie waarin mensen bovenal om vrijheid bekommerd zijn: er bestaan verplichtingen om voor de vrijheid op te komen, niet alleen rechten om zelf van die vrijheid te genieten. Het publieke karakter van het vrijheidsbeginsel maakt de kwestie ingewikkelder doordat de overheid de taak krijgt de vrijheid van mensen te beschermen (veiligheid), maar ook ervoor moet zorgen dat alle Nederlanders en niet slechts bepaalde groepen vrijheid genieten (gelijkheid). Bovendien zal die overheid niet op eigen gezag vrijheid beschermen en waarborgen voor allen: ze behoeft democratische legitimiteit — of wat prozaïscher uitgedrukt: er wordt geregeerd op grond van parlementaire meerderheid.

Het streven om Nederlanders hun leven zo veel mogelijk zelf te laten inrichten en dit zelfs tot uitdrukkelijk doel van overheidsbeleid te maken, betekent in de praktijk dat burgers direct of via politieke partijen voor hun rechten zullen opkomen. Het kader, dat ogenschijnlijk start met een eenvoudig beginsel van *autonomie* (een mens leeft zijn eigen leven), genereert in de praktijk een voortdurende onenigheid over de reikwijdte en grenzen van ieders vrijheid. De vrijheid van de één betekent immers vaak onvrijheid van de ander. Het politieke liberalisme is nodig om deze conflicten gezamenlijk tot een oplossing te brengen die zo dicht mogelijk bij het ideale huis van de vrijheid blijft. Paradoxaal genoeg (ingaan tegen de klassieke liberale idee van een begrensde politieke macht) is het juist het vrijheidsbegrip dat in democratische verhoudingen overheidsinterventies oproept omdat ieder voor eigen vrijheid opkomt of bescherming wil tegen de vrijheid die anderen nemen. Politieke verwerkelijking van vrijheid lijkt veeleer tot meer overheidsbeleid te leiden.

Dat verklaart waarom Claassen nog meer elementen toevoegt aan het huis van de vrijheid. Hij meent dat autonomie niet zonder inhoud

kan. Een louter formele vrijheid zou het immers toestaan dat de mens net zo vrij is om onder een brug te slapen en van voedsel uit afvalbakken te leven, als om te besluiten een nieuw product op de markt te brengen en daarmee multimiljonair — en de held van Ben Verwaayen — te worden. Het lijkt redelijk vrijheid te verbinden met een leven dat voldoet aan minimale maatstaven van *welzijn* en dit leven vervolgens iedereen te gunnen. Zo zal wetgeving over winkeltijden kleine winkeliers kunnen beschermen tegen supermarkten die altijd open zijn. Zo zal ondersteuning van mensen met gebreken hun toegang geven tot een zeker welzijnsniveau dat zij niet op eigen kracht kunnen verwerven. En zo zal een publiek aanbod van culturele goederen burgers mogelijkheden geven om zich te ontplooiën en in kunst of kunde uit te blinken.

Kortom, er moeten normatieve *maatstaven* zijn die kunnen uitmaken hoe verschillende vrijheden tegen elkaar afgewogen moeten worden (is de vrijheid van meningsuiting belangrijker dan de godsdienstvrijheid of omgekeerd?); de nadruk op autonomie en eigen verantwoordelijkheid moet niet leiden tot verwaarlozing van medeburgers, en vrijheid moet er niet toe leiden dat burgers niet langer de aandrang voelen tot een meer verheven, rijk en beschaafd bestaan (en er genoeg mee nemen in hun vrije tijd met een fles bier en een zak chips voor de buis te hangen).

Geleidelijk aan wordt in het boek duidelijk dat het huis van de vrijheid niet gelijk staat aan de vrije markt, en nog minder aan een samenleving die niet anders kent dan een vrijblijvend en leeg 'jezelf zijn'. Er is al helemaal niet te denken aan de uitbreiding van het marktmodel over alle sectoren van de samenleving. In het laatste deel van zijn boek komt Claassen zelfs tot de conclusie dat een vrije markt, of beter een economisch model dat uitsluitend op groei is gericht, wel eens in strijd kan komen met een vrije samenleving. Verdedigers van de vrije markt presenteren zich niet zelden als liberalen in een normatieve zin, maar zijn in de praktijk toch vooral utilitaristen die de vrije markt zien

als de beste, meest efficiënte weg naar welvaart in tegenstelling tot een geleide economie of gecollectiviseerde productie.

Claassen maakt dit onderscheid zelf niet zo scherp, maar het is voor een beter begrip van zijn positie toch goed beide vormen van liberalisme uit elkaar te houden. De utilitaristische aap komt bijvoorbeeld duidelijk uit de mouw als we vandaag kijken naar de bedreiging van de academische vrijheid van onderzoek door een beleid dat bovenal innovatieve en dus toepassingsgerichte wetenschap financiert. (Een denkwijze die door al die wetenschappers wordt onderschreven die juist het fundamentele onderzoek aanprijzen als drijfveer achter economische groei.) Alles en iedereen wordt ondergeschikt gemaakt aan het heilige doel van de economische groei. Totale mobilisatie dus, geen koestering van vrijheid. Een normatief liberalisme zoals dat van Claassen zou academische vrijheid allereerst als een publiek goed opvatten — los van de economische effecten.

De vrije markt, aldus Claassen, was van nut zolang het erom ging voldoende welvaart te scheppen zodat een zinvolle vrijheid in gelijke mate voor burgers beschikbaar kwam. Maar er is een grens aan de groei, omdat de tredmolen van het groeimodel ook tegen de menselijke vrijheid kan ingaan (overmatige werkdruk en te weinig vrije tijd, om een ander voorbeeld te noemen van vrijheidsbeperking door de soevereiniteit van de markt). Bovendien dienen wij niet alleen beducht te zijn voor de klimatologische en andere gevaren die economische groei voor ons nu al kan betekenen, maar moeten we ook bedenken dat het gelijkheidsbeginsel zich uitstrekt naar toekomstige generaties. Laten we ook aan onze kinderen en kleinkinderen de mogelijkheid van een vrije samenleving? De lezer die bij het einde van het boek komt, ziet dat het beeld van het huis van de vrijheid op een ingewikkeld samenstel van overwegingen berust. Er wordt terecht op gewezen dat dit huis in een wereld staat en misschien wel moet opgaan in een groter geheel. Naast vrijheid en welzijn in het huis, heeft Claassen ook aandacht voor

de fundamenten van het huis. Deze berusten op andere maatstaven dan vrijheid en welzijn, maar hebben van doen met nationale identiteit, lidmaatschap en sociale cohesie. Vrijheid en welzijn voor allen zijn slechts te verwerven als ‘het volk’ als geheel solidair is, dat wil zeggen voldoende verwantschap met elkaar heeft om de vrijheid en het welzijn van medeburgers ook belangrijk te vinden.

Het beeld dat overblijft, is dat we in Nederland wellicht allemaal de *taal van de vrijheid* spreken en de individuele autonomie als het hoogste goed beschouwen, maar dat als puntje bij paaltje komt andere waarden van groter belang blijken te zijn, ofwel omdat grote groepen mensen die waarden koesteren, ofwel omdat ze tot de rand-

Democratie als politieke vorm kan geen statisch geheel zijn

voorwaarden van de vrijheid behoren. Claassen laat met zijn boek zien dat het heel wel mogelijk is op politiek vlak tot verregaande compromissen te komen omdat de partijpolitieke verschillen slechts nuances zijn binnen een gemeenschappelijk beleden geloof in de menselijke vrijheid, maar dat het tegelijk mogelijk is dat andere overwegingen die verwijzen naar andere waarden of beginselen daar doorheen gaan lopen of zelfs een overwicht krijgen. Het kan dan bijvoorbeeld meer gaan om de vrijheid om Nederlander te zijn in Nederland — wat weinig meer uitstaande heeft met een begrip van gelijke individuele vrijheid. Integendeel, de verdediging van deze vrijheid zou ten koste kunnen gaan van het eerste artikel van de grondwet!

Kortom, Claassen biedt ons met zijn hypothetische constructie een mogelijk kader voor een publiek debat dat redelijke compromissen mogelijk maakt die voor iedereen inzichtelijk en aanvaardbaar zijn. Tegelijk laat zijn uitwerking zien dat er allerlei andere zaken in de politiek meespelen die het huis van de vrijheid

weer kwetsbaar maken. Aan de ene kant zou dit boek op de nachtkastjes van de coalitiegenoten moeten liggen, zodat zij gemeenschappelijke beginselen kunnen vinden voor het overbruggen van hun meningsverschillen. Aan de andere kant blijkt het politieke landschap naast vrijheid en gelijkheid, ook welzijnsgoederen en gemeenschapsgoederen te bevatten, die de stof vormen waarvan diepgaande politieke tegenstellingen gemaakt zijn.

Maar hoe staat het met de democratie?

Wel rijst de vraag of Claassens betoog over het huis van de vrijheid wellicht vooral hypothetisch of idealistisch van aard is. Kunnen wij als bewoners van dit huis wel vrijelijk en in gezamenlijke beraadslaging beschikken over de inrichting ervan? Hebben burgers nog wel zoveel verbondenheid met elkaar dat het overwinnen van tegenstellingen voor hen de kern van democratische politiek vormt? Overschat Claassen aan de andere kant niet de macht van de burgers om aan hun eigen gezamenlijke levenswijze vorm te geven? Is het inderdaad mogelijk voor een volk om in vrijheid te beslissen bijvoorbeeld neutraal tegenover economische groei te gaan staan, of zelfs met minder groei genoegen te nemen, ten gunste van een zinvoller bestaan voor ons en latere generaties? Of zijn bepaalde zaken inmiddels zodanig onttrokken aan politieke besluitvorming dat zelfs een gezamenlijke politieke wil hier machteloos staat? Met deze zorg over de machteloosheid van het democratisch bestel kom ik weer bij de andere twee boeken.

De sfeertekening in Kalma's boek is wat minder idyllisch dan bij Claassen. De laatste richt zich exclusief op een politiek bestel waarin mensen in vrijheid en met het oog op vrijheid over zichzelf kunnen beslissen. Bij hem is geen soevereiniteit overgedragen aan niet-politieke domeinen. Is dat een drogbeeld? Kalma ziet bovenal een samenleving die bedreigd wordt door destructieve krachten die eigen zijn aan een economisch systeem dat te veel aan zijn eigen wetmatigheden is overgelaten.

Kalma heeft hier uiteraard een punt dat wellicht nog scherper zou kunnen worden gesteld. Hoe kan een systeem dat op winst en persoonlijke zelfverrijking is ingesteld, ooit verantwoordelijkheid dragen voor de sociale gevolgen die het heeft? Een kind kan inzien dat dit fout moet gaan, zo niet generaties politici die geloofden in de vrije markt en de eindeloze horizon van groeiende rijkdom. De bijna argeloze manier waarop schulden werden gemaakt duidt op een onaantastbaar vertrouwen in de toekomst, dat inmiddels door vele commentatoren als een even absurd bijgeloof wordt beschouwd als het geloof van primitieve volken in de magische kracht van rituelen. En dan denken dat het 'religieuze' gevaar bij de islam ligt... Inmiddels weten we dus beter, maar zitten we met de gebakken peren — en met nog meer schulden.

Het antwoord van Kalma is duidelijk: de politiek moet het heft weer in eigen hand nemen, mede om te voorkomen dat gewone burgers het slachtoffer worden van het handelen van een kleine groep speculanten. Kalma richt zich vrijwel uitsluitend op het ontwikkelen van een adequaat sociaaleconomisch beleid dat in dienst staat van de gewone burger. Zijn betoog oogt in die zin niet minder technocratisch dan de maatregelen van neoliberale politici. Belangrijk voor de democratie lijkt mij echter ook dat het publieke debat over deze zaken op gang komt, zodat in ieder geval wordt onderzocht welke greep de gezamenlijkheid van de burgers op hun eigen bestaan kunnen (en willen) hebben. Het gevaar is immers levensgroot dat dit debat slechts zal aanhobbelen achter de politieke initiatieven die Europese technocraten inmiddels nemen. Het is iedereen, ook de meest fervente voorstanders van een vrije markt, wel duidelijk dat een krachtig kader nodig is om de markt voor excessen te behoeden. De financieel-technocratische maatregelen zullen vast niet onzinnig zijn, maar wat ze precies beogen en voor wie ze gunstig zijn, blijft voor burgers ontoegankelijk. Het herstel van het primaat van de politiek zoals dat nu gestalte krijgt in Europa riekt toch meer naar dictatuur dan naar democratie. Bo-

venal is een institutioneel herstel nodig van een ruimte waar de meer fundamentele vragen over onze samenleving kunnen worden gesteld.

Laat Claassen zien dat er in de Nederlandse politieke discussies veeleer een ideeënrijkdom bestaat, Schinkel klaagt steen en been (en bladzijden lang) over het gebrek aan ideeën. Zijn diagnose is dat in de Nederlandse democratie politieke partijen naar ideeën op zoek zijn om hun reeds lang in stervensnood verkerende organisaties nog een tijdje in leven te houden, in plaats van dat een levendig ideëel publiek debat zich vertaalt naar nieuwe partijen. ‘Wezenlijk voor een democratie’, zo schrijft hij op bladzijde 11 van zijn boek, ‘is de mogelijkheid van een volk om zichzelf opnieuw vorm te geven. Daarvoor zijn perspectieven nodig die alternatieve wegen belichten.’

Ook hier zien we duidelijk dat de gedachten van de auteur opgehangen zijn aan de idee van volkssoevereiniteit. Een te groot deel van het boek gaat heen met treurnis over het feit dat Nederland in een gemakzuchtig middagslaapje is gesukkeld, politici nog slechts met probleemmanagement bezig zijn, en dit alles aan het oog is onttrokken door het spektakelstuk Wilders. Met de alternatieven wil het echter ook bij Schinkel niet echt vloten. De reflectie over alternatieven in het tweede deel, hoe sympathiek en urgent ook, voegen weinig toe aan het bestaande (links-radical) gedachtegoed over een niet op groei maar op duurzaamheid gerichte levenswijze, dat inderdaad in het politieke panorama marginaal blijft. Wat dat betreft is het boek van Claassen mij sympathieker dan dat van Schinkel.

86 Schinkel is breedsprakig en schuwt het eindeloos herhalen van dezelfde mantra’s op twitterformaat niet, maar uiteindelijk moet de lezer vaststellen dat Schinkel niet de bekende baron is die zichzelf aan zijn haren (zijn pruik!) met paard en al uit het moeras tilt. Wat als de diagnose klopt dat we collectief onze ogen sluiten voor het feit dat zo verder leven werkelijk niet kan, althans niet zonder een rampzalige ondergang van Nederland, Europa, het Westen of zelfs de mensheid?

Schinkels oproep tot alternatieven blijft gevangen in een politiek stelsel dat geen beslissing duldt, omdat het berust op een neutralisering van alle absolute, tot een beslissing oproepende, gezichtspunten. Er schuilt naar mijn idee een tegenspraak in Schinkels benadering, of in ieder geval een onuitgesproken idee. Aan de ene kant verwerpt hij de Nederlandse consensus die blind is voor alternatieve mogelijkheden, omdat deze consensus — uitmondend in pragmatisch probleemmanagement — geen gevoel meer heeft voor urgente problemen, en zo badend in zelfgenoegzaamheid de politieke verantwoordelijkheid daarvoor ontloopt. Aan de andere kant lijkt hij diezelfde urgentie ook niet ernstig te nemen door de plaats die het aanwezig stellen van alternatieven in het politieke domein krijgt. De kerngedachte van het boek blijft daarmee ambivalent: moeten we een andere beslissing doorzetten (en wie moet dat dan doen?), of moeten we vooral weer gaan discussiëren?

Niettemin heeft Schinkel in deze kerngedachte wel een punt. Die kern is — ik noemde het al — dat ons politieke stelsel niet echt een *vitaliserend* orgaan bezit, geen publiek lichaam dat probleemanalyses biedt en belangrijke thema’s agendeert. Uiteraard, er is de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, en er zijn talloze adviesorganen die de overheid (en politieke partijen) van voedsel en munitie voorzien. Dat alles is er, maar de politici laten te veel hun oren hangen naar een volk dat liever niet meer wil nadenken en zich terugtrekt in wat het nu heeft. Wat nodig is, is een onafhankelijk orgaan met politieke macht. Dit orgaan heeft niet de macht om politieke beslissingen te nemen, beleid uit te voeren of recht te spreken (de bekende drie machten), maar de macht om ‘het volk’ de ideeën voor te leggen waarover het moet beraadslagen om uiteindelijk tot besluiten te komen. De verkiezingsuitslag en de geslaagde kabinetsformatie lijken in dit opzicht allesbehalve een overwinning van de democratie.

Schinkel bleek in een interview met Jan-Jaap van der Wal in het YouTube-programma *Panache* ook geenszins van plan om op zijn analyse terug

te komen na de verkiezingsuitslag. De Nederlandse burgers hebben duidelijk gekozen voor de in Schinkels ogen meest lege partijen — die dan ook gemakkelijk alle kanten op kunnen in hun onderhandelingen, behalve niet samen een regering vormen. De grote vraag bij Schinkels voorstel is echter de aloude vraag van Karl Marx naar het revolutionaire subject: welke maatschappelijke macht maakt zich tot drager van een radicale koerswending?

Wanneer men het met elkaar weet te vinden door elkaar iets te gunnen ontstaat het gevaar van zelfgenoegzaamheid

Dat neemt niet weg dat het probleem dat Schinkel ons voorlegt ernstig genomen moet worden. Democratie als politieke vorm kan geen statisch geheel zijn. De wereld waarin wij leven is niet een gegeven dat we waarnemen en dat ons onmiddellijk vertelt wat de problemen zijn en hoe we die moeten oplossen. Deze vorm van collectieve verantwoordelijkheid vraagt om een organisatie die zorgt voor een adequaat probleembewustzijn. Dat vereist een politieke ruimte voor onafhankelijke geesten, dat wil zeggen mensen die ideeën ontwikkelen onafhankelijk van hun partijdige belangen, onafhankelijk van de zorgen van het dagelijkse bestaan, en onafhankelijk van de vraag hoe zij in de media overkomen. Schinkel meent echter dat deze geest geen kans krijgt in een politieke cultuur die bovenal draait om het in stand houden van partijorganisaties (zetelwinst), consumentenverwachtingen en mediale beeldvorming.

Het huis van de vrijheid van Claassen is in de ogen van Schinkel daarom wellicht juist een bewijs van depolitisering. Politiek is het zichtbaar maken van verschillen om het tot een gevecht te laten komen dat kan leiden tot een bepaald evenwicht. Politiek zou dus een kracht-

meting van ideeën moeten zijn, in plaats van een voortgaand proces van vervolmaking door een genuanceerde afweging van argumenten. Waarom zou echter een dergelijke politisering nodig zijn, als de burgers het in grote lijnen met elkaar eens zijn? Schinkels opvatting van politiek leidt in een democratische omgeving tot een merkwaardige consequentie: als het volk slechts tegenstellingen of meningsverschillen voortbrengt die met enige inspanning en politieke wil *overbrugbaar* zijn, dan ontbreekt er blijkbaar iets in de politieke cultuur en moet er een orgaan bedacht worden dat weer leven in de brouwerij brengt. Schinkel ziet echter ook in de vertegenwoordigende democratie de tendens om de verschillen onder het volk te verdoezelen. Het populisme is dan een antwoord van delen van het volk die zich niet herkennen in de alle verschillen toedekkende politieke cultuur van de volksvertegenwoordigers.

Besluit

Mijn bewondering voor en instemming met het werk dat de politieke leiders van de vvd en de PvdA de afgelopen weken hebben gedaan, laat zich door deze kritische kanttekeningen niet wegredeneren. Het is en blijft een geweldige stap voorwaarts in de democratie als volksvertegenwoordigers niet alleen op de bres staan voor hun eigen programma met als enige wens dit door te zetten ten koste van anderen, maar werkelijk volksvertegenwoordigers zijn die een publiek belang dienen dat recht doet aan alle burgers — ondanks hun verdeeldheid op vele punten.

Deze stap betekent echter niet noodzakelijk dat de politiek ontsnapt aan een groot gevaar: de zelfgenoegzaamheid die kan ontstaan wanneer men het met elkaar weet te vinden door elkaar iets te gunnen. Het kan namelijk zijn dat alle partijen een blinde vlek hebben (of meer dan één) die des te sterker wordt naarmate ze elkaar kunnen vinden. Wat hen bindt kan verraderlijk zijn, want geënt op een kortzichtige diagnose van de werkelijke problemen. Het gaat er niet al-

leen om dat werk beloond wordt en dat mensen die moeilijker meekomen ook steun mogen verwachten. De gemeenschappelijke noemer hier is immers de idee van een economisch stelsel dat allereerst krachtige, ondernemende, gezonde mensen behoeft om de prestaties te leveren die nodig zijn om de Nederlandse concurrentiepositie te handhaven of te verbeteren. Dat men daarbij ook oog heeft voor de (relatieve) achterblijvers is mooi, maar het paradigma blijft het neoliberale programma van economische groei.

Schinkels voorstel voor een nieuwe Raad van State als vierde macht is eerder een aanwijzing van het probleem dan de oplossing. De Raad zou volgens hem moeten bestaan uit vertegenwoordigers van wetenschap, kunst en religie. Uit die hoek komen immers mensen die nog vrij kunnen denken en dus aan de zelfgenoegzame consensus kunnen ontsnappen. Dit zijn echter uitgerekend de domeinen in de samenleving waartegen niet alleen vanuit populistische krin-

gen een groeiende weerzin bestaat, maar ook domeinen die hun bijdrage aan de versterking van de economie nauwelijks kunnen aantonen — en dus in het verdomhoekje staan. Daarmee verliest een samenleving haar waardering voor andersoortige prestaties dan die welke op welvaarts groei gericht zijn: namelijk die welke het gevoel voor het sublieme behelzen en het daarmee verbonden vermogen van een samenleving tot sublimatie. En nog urgenter, een geloofsbelijdenis (in de toekomst) helpt niets wanneer het ecologische systeem buiten ons om beslist dat onze manier van bestaan op deze planeet niet levensvatbaar is. Naast een democratische gezindheid — een groot goed — behoeft de politiek ook een geloof in andere dan louter sociaaleconomische waarden. De levensvatbaarheid en de kwaliteit van leven van de menselijke samenleving staan op het spel. De drie auteurs lijken zich in hun boeken meer van deze urgentie bewust dan de politieke leiders van vandaag.